

JOAN COROMINES, UNA VIDA AL SERVEI DE LA LLENGUA CATALANA

Carles DUARTE I MONTSERRAT

Director de la REVISTA DE LLENGUA I DRET

La mort de Joan Coromines, el dia 2 de gener de 1997, ha produït una profunda sensació de pèrdua dins la societat catalana. Tot i ser una figura poc coneguda fora del món cultural, com a conseqüència del seu exili americà i per la seva reclusió voluntària des de fa anys a Pinèda de Mar per dur a terme la redacció d'algunes de les seves publicacions més importants, la seva personalitat i la seva obra han suscitat una admiració unànime, com demostra la visita de més de vuit mil persones a la capella ardent instal·lada al Saló de Sant Jordi del Palau de la Generalitat o el funeral a la Basílica de Santa Maria del Mar, que, amb la presència del president de la Generalitat i del president del Parlament de Catalunya, va acabar, de forma espontània, amb el cant dels Segadors i un aplaudiment emocionat dels assistents de comiat del cotxe fúnebre.

És oportú d'esmentar, a més, que Joan Coromines ha rebut reconeixements públics tan importants com la Lletra d'Or (1971), el doctorat honoris causa de la Universitat de la Sorbona (1978), el Premi Crítica Serra d'Or (1978), la Medalla d'Or de la Generalitat de Catalunya (1980), el Premi d'Honor Jaume I (1981), el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (1984), el *Premio Nacional de las Letras Españolas* (1989), el Premi Sanchis Guarner (1989), el Premi Jaume d'Urgell (1992), la Medalla d'Or de la Ciutat de Barcelona (1994) o el Premi Nacional al Foment de l'Ús de la Llengua Catalana (1995).

De fet, la vida de Joan Coromines ha estat d'una fecunditat extraordinària. Per demostrar-ho d'una forma inqüestionable, n'hi hauria prou de recordar els seus monumentals *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* i

Onomasticon Cataloniae. Però, al costat de la magnitud de la seva producció científica, la figura de Joan Coromines provoca una certa fascinació per l'exemplaritat del seu comportament cívic i per la tenacitat i l'austeritat que n'han definit la trajectòria vital.

Entre els anys 1979 i 1989 vaig treballar al costat de Joan Coromines en el procés de preparació del seu *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Aquesta col·laboració, fonamental en la meua formació, em va permetre de conèixer de prop l'illustre filòleg.

En el transcurs d'aquells anys, durant les hores de treball compartit i en les converses a l'hora de dinar o de sopar i en les excursions setmanals dels dilluns al Montnegre amb el seu germà Albert o als dies que a l'estiu passàvem a Boí o a Taüll, vaig poder comprovar d'una forma directa i aclaparadora fins a quin punt els seus coneixements anaven més enllà del meu aprenentatge universitari i el situaven en un nivell excepcional, com un dels cims més alts de la filologia contemporània, per l'ambició i les dimensions de la seva obra, però també per la transcendència de les seves aportacions metodològiques, només comparable amb filòlegs tan brillants com Walter von Wartburg, Wilhelm Meyer-Lübke, Jakob Jud o Gerhard Rohlfs.

De vegades, però, sobretot arran de les visites que rebia d'amics seus com Miquel Ferrer, Joaquim Fons o Víctor Hurtado, el tema dels nostres diàlegs adquiria un caràcter netament polític i em permetia de comprendre l'abast del seu sentiment de país. Parlàvem de les trobades clandestines a la rebotiga de la farmàcia Baltà de la plaça de Catalunya, de la trajectòria política del seu pare, Pere Coromines, del suport a Francesc Macià en la temptativa de Prats de Molló, de la seva amistat i admiració envers Andreu Xandri (remeto el lector a l'article «Xandri» del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*), de la seva participació en l'homenatge a Jordi Rubió l'any 1967, de la seva opinió sobre les personalitats polítiques més rellevants. És a dir, que en aquelles ocasions la conversa amb Joan Coromines em permetia de conèixer la seva visió de Catalunya, el seu compromís decidit i radical amb la nació catalana. En aquest aspecte recordo la seva negativa a acceptar la Creu d'Alfons X el Savi, la seva insistència a no integrar-se a la *Real Academia Española* o la carta adreçada al ministre Semprún quan es va concedir a Joan Coromines el *Premio Nacional de las Letras Españolas*, en la qual Coromines afirma: «L'única nació, i l'única llengua, meves, a les quals reto incondicional homenatge, són la nació i la llengua catalanes».

A l'hora de referir-me al caràcter tenaç i auster de Joan Coromines, se'm fa inevitable recórrer a un llibre que ha exercit una gran influència en l'orientació que Joan Coromines va donar a la seva vida. Es tracta de *La*

vida austera, que el seu pare va publicar l'any 1908. En cito a continuació un fragment que em sembla que reflecteix anticipadament d'una manera prou fidel la personalitat de Joan Coromines: «La teva pàtria s'adonà del teu treball, perquè no t'entretindràs en feines balderes. La pàtria sentirà els teus passos i es refiarà de la teva obra [...]. Mes serà precís que tu no pensis en el premi, perquè això et distrauria de posar la intensitat deguda en la teva obra. L'essencial és que no quedi en tu ni una volva de llum que no es reflecteixi en el fruit de la vida, ni un remolí de força que no s'integri en la teva creació».

Escau, però, per oferir una visió més completa de la figura de Joan Coromines, que en resseguim, encara que sigui succintament, l'itinerari vital.

Joan Coromines va néixer el dia 21 de març de 1905 com a segon dels fills del matrimoni de Pere Coromines i Celestina Vigneaux, tot i que el primogènit, Lluís, va morir als dos mesos i mig d'haver nascut, com a conseqüència d'una meningitis. De fet, doncs, Joan ha ocupat sempre la posició del fill més gran de la família respecte als seus germans Maria, Carme, Júlia, Jordi i Albert (bessons) i Hortènsia i Ernest (també bessons).

Durant els primers anys de la seva vida la seva família residia en un pis del número 122 del carrer de Viladomat (a prop de la Gran Via) de Barcelona, i, a partir de 1910, es va traslladar al número 2 de la plaça d'Urquinaona, al centre de la ciutat. Al mes d'agost de 1912 va morir, als setanta-cinc anys, Maria Montanya, mare de Pere Coromines, que havia viscut amb la família. Maria Montanya era una persona per a qui Joan Coromines sentia un gran afecte.

L'ambient familiar en què es va educar Joan Coromines es caracteritzava per un clar tarannà intel·lectual i polític. Els seus pares, que es van casar l'any 1902, van començar la seva relació a Madrid l'any 1899, quan van coincidir a la *Institución Libre de Enseñanza* de Francisco Giner de los Ríos. Aleshores el seu pare es dedicava a realitzar informes i col·laboracions periodístiques de naturalesa econòmica a *España Nueva* i per encàrrec del seu amic Emili Riu per a projectes diversos i per a la seva revista *Revista de Economía y Hacienda*, i la seva mare ocupava una plaça de mestra després d'haver guanyat una oposició.

Pere Coromines, nascut el dia 6 de maig de 1870, va ser un personatge important, ple de matisos, en la seva època. Advocat des de 1896, el mateix any va ser detingut pels seus contactes amb grups anarquistes de Barcelona i acusat d'haver col·laborat en l'atemptat del carrer de Canvis Nous contra la processó de Corpus. Condemnat injustament a vuit anys d'empresonament, va ser desterrat a França l'any següent i es va instal·lar amb la seva mare a Hendaia, al País Basc francès.

Com a polític hem d'assenyalar que va ser líder de la Unió Federal Nacionalista Republicana i director d'*El poble català* (1909), regidor de l'Ajuntament de Barcelona (1909) i diputat a les Corts (1910 i 1914). Un cop fracassat el pacte de Sant Gervasi, l'any 1916 es va retirar de l'activitat política, però va participar activament en la campanya de 1918 per reclamar l'autonomia per a Catalunya. L'any 1931 es va reintegrar plenament a la vida política i va ser membre de la comissió redactora de l'Estatut d'autonomia, de la comissió de traspàs de serveis, diputat a les Corts, portaveu del grup d'Esquerra Republicana de Catalunya a les Corts, conseller de Justícia i Dret de la Generalitat de Catalunya (càrrec des del qual va promoure la promulgació a l'any 1933 del Decret de regulació de la llengua catalana als tribunals) i després president del Consell d'Estat de la II República (1936) i comissari general de Museus de Catalunya (1936). A l'any 1937 va presidir la delegació espanyola davant de la Unió Interparlamentària de París, en què va tenir una actuació rellevant.

És remarcable també la seva activitat econòmica com a professor de l'Escola d'Alts Estudis Comercials, com a responsable de la Secció de Finances de l'Ajuntament de Barcelona i com a conseller secretari del Banc de Catalunya. En la seva condició de diputat a les Corts va assumir la defensa dels aspectes econòmics de l'Estatut d'autonomia de Catalunya que les Corts van aprovar el dia 9 de setembre de 1932.

Finalment, cal esmentar el seu prestigi intel·lectual com a pensador i escriptor, amb una obra extensa, traduïda en diverses ocasions; recordem-ne: *Les presons imaginàries*, *Les hores d'amor serenes*, *A recés dels tamarius*, *La vida austera*, la trilogia *Les dites i facècies de l'estrenu filantrop en Tomàs de Bajalta*, *El perfecte dandi i altres contes*, *Les termes de Meleagros...* Afegim-hi que va ser membre fundador de l'Institut d'Estudis Catalans (1907) i president de l'Ateneu Barcelonès (1927-1929).

La mare de Joan Coromines, Celestina Vigneaux, nascuda el dia 10 de maig de 1878, òrfena des de ben petita juntament amb les seves germanes Josefina i Dolors, va ser recollida pel seu oncle matern Ferriol Cibils. Es va dedicar d'una manera intensa a la seva vocació pedagògica. Va tenir com a auxiliar seva Rosa Sensat, amb qui va mantenir una ferma amistat, que va durar tota la seva vida. L'any 1914 se'n va anar a Roma a fer cursos amb Maria Montessori, n'esdevingué amiga personal i, quan va tornar a Catalunya, Celestina Vigneaux va fundar la primera escola Montessori al nostre país.

Una de les circumstàncies que van contribuir a marcar la personalitat de Joan Coromines va ser que la família passés els estius a Sant Pol de Mar entre 1914 i 1938, en una casa gran, avui pendent d'esdevenir seu de la

Fundació Coromines, prop de la platja. A l'inici Pere Coromines va llogar la casa i després la va comprar i la va ampliar en adquirir uns locals que havien estat fins aleshores la seu de l'Ajuntament. El dramaturg Ignasi Iglésias va ser qui va recomanar a Pere Coromines d'estiuejar a Sant Pol de Mar i, al seu torn, Pere Coromines va convèncer altres intel·lectuals i artistes perquè s'hi afegissin: el meteoròleg i sismòleg Eduard Fontserè, el músic Amadeu Vives, l'escriptor Josep Pous i Pagès...

A Sant Pol de Mar, Joan Coromines va refermar la seva clara vocació intel·lectual i es va familiaritzar amb el món i el llenguatge dels pescadors i dels pagesos, que queda reflectit abundantment en les referències que hi fa en les seves obres posteriors, sobretot al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*.

La inquietud científica de Joan Coromines es va concentrar a l'inici en la química, per a la qual va mostrar un gran interès als quinze i setze anys. Però la seva vocació lingüística es va despertar també molt aviat i als quinze anys ja va escriure una carta adreçada a Pompeu Fabra en què defensava la desaparició de la terminació *-o* de la primera persona del singular del present d'indicatiu i la generalització de la forma usada a les Illes Balears. Ben aviat, però, Coromines es va adonar de la ingenuïtat de la seva proposta, que va provocar la curiositat i la simpatia de Pompeu Fabra envers Joan Coromines i que Pompeu Fabra i Pere Coromines en parlessin.

A poc a poc, i gràcies a la lectura de les obres filològiques de l'Institut d'Estudis Catalans que Joan Coromines trobava a la biblioteca del seu pare, la curiositat inicial esdevingué una veritable passió. Als 17 anys empenia el buidatge en cèdules del vocabulari de la *Crònica* de Jaume I i de l'obra de Francesc Eiximenis, i l'estudi del trobador de Tolosa Bertran de Falgar, l'obra del qual va transcriure d'un manuscrit de la Biblioteca de Catalunya. La passió a què em referia el porta a aprendre diverses llengües, a endinsar-se en els textos antics del català, a interessar-se per la toponomàstica, que tenia ocasió de conèixer a fons per la pràctica habitual de l'excursionisme. Joaquim Delseny inicià Joan Coromines als setze anys a l'alpinisme, als disset anys Coromines va pujar al Puigllançada, de 2.406 metres d'altura, i als vint-i-un va fer en solitari l'ascensió al Montardo d'Aran, de 2.830 metres.

L'any 1923 Coromines va començar els estudis de dret i poc després de filosofia i lletres a la Universitat de Barcelona. Durant diversos anys va seguir, amb èxit, les dues carreres. Amb cinc companys de curs (Hurtado, Terrassa, Cantó, Picó i Quero) va formar el grup dels sis. Josep Quero, que l'any 1936 va arribar a ser conseller de Justícia de la Generalitat, solia explicar l'anècdota que Joan Coromines, davant de l'oferiment d'una matri-

cula d'honor de dret romà, es va negar a acceptar-la si no es concedia també a Quero, que, segons Coromines, posseïa un millor domini de la matèria que ell. Finalment el professor hi va accedir i Coromines i Quero van rebre, tots dos, la matrícula d'honor. Serveixi aquesta anècdota com a demostració feaent de la personalitat honesta i decidida del savi professor.

Coromines ha sentit sempre una gran devoció envers alguns dels seus professors universitaris (tant de la Universitat de Barcelona, com dels Estudis Universitaris Catalans, de l'Institut d'Estudis Catalans o de la Fundació Bernat Metge, centres en què va seguir cursos també durant els anys universitaris) com Joaquim Balcells i Lluís Nicolau d'Olwer, de llatí; Carles Riba, de grec; Odón de Apraiz, de basc; Maximiliano Alarcón, d'àrab; Jaume Massó i Torrents, de provençal...

Tot i que Joan Coromines no ha dut a terme una activitat política intensa, perquè per a ell sempre ha estat primordial la dedicació al treball científic, des de la seva joventut va adoptar una posició política nacionalista i progressista, que en diverses ocasions ha explicat per mitjà de declaracions o de la signatura de manifestos públics.

Coincidint amb la seva incorporació a les aules universitàries, Joan Coromines va començar a participar en les reunions d'un grup nacionalista radical de caràcter clandestí, anomenat Societat d'Estudis Militars, del qual formaven part Lluís Nicolau d'Olwer, Ferran Cuito, Miquel A. Baltà, Miquel Ferrer, Abelard Tona... Joan Coromines i Ferran Cuito es van arribar a fer socis d'un club de tir per adquirir destresa en l'ús de les armes. Arran del complot de Garraf, en què un grup pròxim a l'organització en què Joan Coromines s'havia integrat pretenia atemptar contra el tren que duïa Alfons XIII de tornada a Madrid després de la seva visita a Barcelona, les activitats de la Societat d'Estudis Militars van ser descobertes. Pere Coromines va fer que Joan Coromines agafés un vaixell al port de Tarragona que l'havia de dur a França. A Montpeller Joan Coromines va seguir estudis de lingüística amb dues grans personalitats de la romanística de l'època: Maurice Grammont i Georges Millardet.

A la seva tornada de l'estada d'un any a Montpeller, Coromines va acabar la seva llicenciatura i l'any 1928 se'n va anar a Madrid a fer el doctorat en Filologia amb Ramón Menéndez Pidal i Américo Castro. Malgrat la prevenció inicial de Ramón Menéndez Pidal envers les actituds nacionalistes de Joan Coromines, van mantenir sempre uns sòlids lligams d'amistat i d'admiració, i Menéndez Pidal va intervenir en més d'una ocasió per ajudar Coromines a obtenir una plaça universitària.

La seva tesi doctoral, un *Vocabulario aranés*, publicat com a llibre l'any 1932, neix dels seus viatges sovintejats a la Vall d'Aran, ja des de 1922 per

la seva afecció a l'excursionisme i a l'estiu de 1924 amb tota la seva família convidats per Emili Riu, perquè Pere Coromines era aleshores advocat de la Productora de Fuerzas Motrices, que posseïa una casa a Lés. Afegim-hi, però, que la família materna de Joan Coromines té un origen gascó, com demostra el seu segon cognom, Vigneaux, que en realitat és el gascó Vinhaus. A la Vall d'Aran va poder comptar amb el suport dels materials de mossèn Josep Condò i de les enquestes que va realitzar a pagesos i pastors, entre els quals escau esmentar el vell Forquet, de Sant Joann de Toran.

Durant l'any 1929, per mitjà d'uns ajuts de la *Junta de Ampliación de Estudios*, Joan Coromines se'n va anar a Zuric (on va seguir cursos amb Louis Gouchat, Arnald Steiger, Manu Leuman, J. J. Hess von Wyss i Jakob Jud, científic que va exercir una influència singular sobre Joan Coromines, pels seus vastíssims coneixements i per la seva rigorosa metodologia) i a París (on va estudiar amb Oscar Bloch, Paul Boyer, Mario Roques i Antoine Meillet).

El Joan Coromines que torna de París és ja, als seus vint-i-cinc anys, un lingüista brillant, amb una formació excepcionalment completa. A partir d'aquell moment iniciarà el seu periple actiu com a professor i investigador. L'any 1930 es va incorporar a les Oficines Lexcogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans per iniciativa de Pompeu Fabra. Pompeu Fabra i Pere Coromines van mantenir sempre una gran amistat, des de l'època en què compartien el seu interès per Ibsen, a la fi del segle XIX, i van col·laborar sovint en el si de l'Institut d'Estudis Catalans. Aquesta amistat va fer que Fabra seguís de prop els progressos de Joan Coromines com a lingüista.

El mateix any 1930 Joan Coromines s'incorpora a la Universitat de Barcelona com a professor de filologia romànica i es fa soci del Centre Excursionista de Catalunya.

En el període 1931-1936 es va fer càrrec de l'edició del *Butlletí de Dialectologia Catalana*, que apareixia amb el subtítol «Revista Catalana de Lingüística». Coromines hi publica nou articles. També des de 1931, Joan Coromines, animat per Josep M. de Casacuberta, inicia els treballs preparatoris de l'*Onomasticon Cataloniae* a partir dels materials toponímics i antroponímics que havia començat a recollir des de 1925.

Amb relació també a la toponímia, cal esmentar la col·laboració de Joan Coromines amb Pompeu Fabra i Josep M. de Casacuberta l'any 1933 en la fixació del nomenclàtor dels municipis catalans adoptat per la Generalitat de Catalunya. A l'any 1935 Coromines fa una visita a València acompanyat de Pompeu Fabra, Josep M. de Casacuberta i Ramon Aramon per fixar el nomenclàtor del País Valencià, que publicarà Joan Coromines en col·laboració amb Manuel Sanchis Guarner a la revista valenciana *El Camí*. També

es va ocupar després del nomenclàtor dels municipis de les terres franceses (1946) i aragoneses (1958) de llengua catalana.

Al mes de juliol de 1936 Joan Coromines, mentre era a Madrid per unes oposicions a una càtedra de provençal, participa en la reducció dels revoltats que s'havien refugiat al Cuartel de la Montaña. Al mes de novembre es casa amb Bárbara de Haro. El mateix any col·labora amb el seu pare en l'edició per a la Fundació Bernat Metge del primer volum de la versió catalana de les *Comèdies* de Terenci i publica, en col·laboració amb Josep M. de Casacuberta, els *Materials per a l'estudi dels parlars aragonesos*.

A l'any 1937 s'incorpora a les milícies alpines de l'exèrcit republicà, a la Molina, on va establir una amistat cordial amb Andreu Xandri, que va morir durant la Guerra Civil. Després va ser destinat, pel seus coneixements d'idiomes, al càrrec de traductor a l'Estat Major.

El dia de Reis de 1938, Pere Coromines va sofrir un atac d'hemiplegia, que l'obliga a un procés de reeducació que va provocar, per motius d'assistència mèdica, el seu trasllat pels volts del mes d'abril als afores de París, primer a Maison-Laffitte, després a Auteuil, a la fi a Chatou, tot i que va tornar en dues ocasions a Barcelona. En el seu trasllat a París el va acompanyar una part de la seva família, però no els seus fills: Albert i Joan, mobilitzats a l'Estat Major; Jordi, presoner de l'exèrcit franquista, i Ernest, que era capità d'enginyers a l'exèrcit republicà i que va ser un dels darrers militars a travessar la frontera després de la derrota, al febrer de 1939.

Joan Coromines passa la frontera amb l'Estat Major i, després d'una breu estada en un camp de refugiats, es reuneix amb la seva família a París. Gràcies a l'ajuda del seu amic Josep Quero, Joan Coromines va salvar els seus ja riquíssims fitxers de cèdules i d'altres materials lingüístics en poder-los passar per la frontera abans de la retirada final. Quero va salvar en una segona ocasió els materials lingüístics de Coromines, que, havent quedat amagats a París en un soterrani, per un gestió de Mario Roques, van sobreviure la Segona Guerra Mundial i van ser recuperats per Quero i enviats per aquest de nou a Coromines, que ja era a Amèrica.

A París, Joan Coromines professa un curs de lingüística catalana a l'*École Pratique des Hautes Études*, convidat per Mario Roques. Albert Coromines se'n va anar de París cap a Mèxic, el seu germà Ernest es va embarcar cap a Xile (amb un visat de Pablo Neruda, aleshores cònsol de Xile per a l'emigració espanyola a França) i la resta de la família, incloent-hi Joan Coromines i la seva dona, es van embarcar cap a Buenos Aires, on l'1 de desembre va morir Pere Coromines.

Joan Coromines havia aconseguit mentrestant, gràcies a les gestions de Ramón Menéndez Pidal i del seu deixeble Amado Alonso, una plaça de ca-

tetràtic de castellà i llatí a la Universitat de Cuyo a Mendoza, on va ser nomenat director de l'*Instituto de Lingüística* i va crear l'any 1942 la revista *Anales del Instituto de Lingüística de la Universidad de Cuyo*, que a hores d'ara es continua editant.

Va ser a Mendoza on Coromines va iniciar els treballs encaminats a la redacció del seu *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (1954-1957). A més, durant el seu exili argentí va publicar nombroses col·laboracions a la premsa sobre qüestions lingüístiques, es va ocupar de l'edició a Buenos Aires, l'any 1943, de la *Miscel·lània Fabra*, amb motiu del 75è aniversari del Mestre, i va practicar amb intensitat l'excursionisme, aprofitant la privilegiada situació de Mendoza, a tocar dels Andes. Joan Coromines va dirigir la primera ascensió registrada al Cerro Blanco Olonquimini als Andes argentins, de 5.200 metres d'altura, al qual va restituir el seu antic nom indígena. Al cap de poc temps de l'entrada de Joan Coromines a la Universitat de Cuyo, s'hi va incorporar la seva germana Hortènsia, que també era filòloga.

L'any 1945 va rebre un ajut de la Fundació John Simon Guggenheim per traslladar-se a Nova York a continuar els seus treballs d'investigació científica. El 15 de juny de 1946 és nomenat, gràcies a la intervenció de Ramón Menéndez Pidal i de Tomás Navarro Tomás, professor de filologia romànica, francesa i castellana a la Universitat de Chicago, on l'any 1947 iniciarà també l'ensenyament del català.

L'etapa nord-americana del seu exili té dues fases clarament diferenciades. A la primera, de 1946 a 1952, es dedica d'una forma prioritària a l'elaboració del seu monumental *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (4 volums, publicats entre 1954 i 1957, simultàniament a Madrid i a Berna), que, iniciat l'any 1947, acaba a la fi de 1951. Tot i així, forma part del comitè que prepara l'homenatge de tots els Països Catalans a Pompeu Fabra que es farà a Prada de Conflent els dies 28 i 29 de febrer de 1948.

A la segona etapa, de 1952 a 1967, alterna l'ensenyament a Chicago, que concentra en un període de l'any, amb uns llargs sojorns, sobretot a partir de 1955, a les terres catalanes, dedicats a la realització de les enquestes per al seu *Onomasticon Cataloniae* i el seu *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*.

Del seu exili nord-americà cal assenyalar la seva gairebé total reclusió en els treballs científics, amb l'excepció dels ja esmentats viatges a les terres catalanes i de les excursions per les muntanyes dels Apalatxes, i la fructífera activitat de formació d'una escola de deixebles, entre els quals són nombrosos els que han dut a terme publicacions d'un notable interès científic

relacionades amb la llengua catalana, com Joseph Gulsoy, Frank Naccarato, Charlotte S. Kniazzeh, Edward Neugaard, David A. Griffin...

El 21 de gener de l'any 1950 Joan Coromines va ser nomenat membre adjunt de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans. L'any 1951 llegeix un discurs durant els Jocs Florals de la Llengua Catalana, celebrats a Nova York els dies 5 i 6 d'octubre, el qual serà publicat l'any 1954, amb el títol *El que s'ha de saber de la llengua catalana*.

A l'any 1952 signa, amb nou professors universitaris més, una denúncia davant la UNESCO contra la persecució a què és sotmesa la llengua catalana.

A l'any 1953 participa en el VII Congrés Internacional de Lingüística Romànica a Barcelona. Hi presenta el treball «Sobre els elements pre-romànics del domini català». Al banquet de cloenda Coromines pronuncia, en anglès, un discurs polèmic i abrandat amb crítiques al règim franquista. Entre altres còses, diu: «Els americans, genuïnament interessats en la unió dels pobles de l'Europa occidental, no solament dels estats, se senten molt alarmats de saber que Catalunya és una terra on la llengua del país està bandejada severament de l'escola primària i secundària, ja no solament de la universitat. Aquesta és certament l'única part d'Europa on la llengua materna és prohibida a les escoles primàries, i aquest és el lloc on contemplem una paradoxa enorme: la llengua i la literatura catalanes es poden estudiar a la Universitat de Madrid, però no a la de Barcelona». Durant el Congrés es van conèixer Joan Coromines i Max Cahner i van iniciar una relació que, represa després, esdevindrà extraordinàriament fructífera. En aquesta època hi hagué un intent de reintegrar Joan Coromines a la Universitat de Barcelona, però va fracassar per les reticències plantejades per algun important professor de la mateixa universitat i per una certa indecisió dels organismes oficials.

Al mes de juny de l'any 1954 participa en el Cinquè Congrés de Ciències Onomàstiques, que es duu a terme a Salamanca, on llegeix en francès la ponència *Onomasticon Cataloniae*. En el decurs del Congrés coneix el gran lingüista basc Koldo Mitxelena, amb qui l'unirà una ferma amistat.

Als anys 1956, 1958 i 1960 publica el segon, tercer i quart volums de la versió catalana de les *Comèdies* de Terenci, que havia iniciat el seu pare.

Al mes de setembre de 1958 signa, juntament amb Josep M. Batista i Roca, Pere Bosch i Gimpera, Josep Carner, Pau Casals, Lluís Nicolau d'Olivèr, Rafael Patxot i Jubert i Manuel Serra i Moret, una comunicació adreçada al director general de la UNESCO, en el marc de la X Conferència Internacional d'aquesta organització, per denunciar que «malgrat la resolució de Nova Delhi de 1956, que demana el respecte a les llengües i a les cultures nacionals en l'ensenyament, el govern espanyol continua sense va-

riar la seva persecució a la llengua i a la cultura catalanes: la llengua continua bandejada de les escoles, l'ensenyament és fet en contra de les nostres tradicions nacionals, la prohibició de publicar premsa en català persisteix, i la censura no permet més que la publicació d'una petita quota d'una vuitantena de llibres en català cada any».

Al mes de gener de l'any 1960 signa, juntament amb cent destacades personalitats catalanes, una carta adreçada a tots els professors i totes les persones interessades en la difusió de la cultura, on es denuncia la situació de persecució a què es veu sotmesa la llengua catalana.

A l'any 1961 publica el *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*.

A l'any 1962 signa, amb d'altres personalitats rellevants, la crida del Congrés de Cultura Catalana, que es durà a terme clandestinament l'any 1964.

Joan Coromines acaba a l'any 1964 el cicle d'enquestes per tot el domini lingüístic destinades a l'*Onomasticon Cataloniae* i al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*.

Coromines, que va realitzar una part de les últimes enquestes acompanyat de Joseph Gulsoy, mai no utilitzava instruments d'enregistrament de la veu i anotava pacientment la transcripció fonètica en un alfabètic fonètic cursiu peculiar, que resultava alhora precís i funcional, sobre unes llibretes, que després, al seu despatx, buidava en unes cèdules. Són moltes les anècdotes que Coromines explicava d'aquest laboriós procés de recórrer poble a poble les terres catalanes, incloent-hi accidents i les dificultats per aconseguir les persones més idònies per fer-los l'enquesta, per trobar allotjament o per superar els recels de la Guàrdia Civil davant de la seva incessant activitat enquestadora.

Als anys 1965 i 1970 va publicar el primer i el segon volum, respectivament, dels seus *Estudis de toponímia catalana*, que constitueixen un avançament del seu *Onomasticon Cataloniae*.

Des de l'any 1965 Coromines compta a Barcelona amb la col·laboració d'Àngel Satué, que li ha prestat un suport fidel i valuós durant molts anys, gràcies al suport econòmic d'Òmnium Cultural.

Coromines es jubila l'any 1967 com a professor de la Universitat de Chicago i retorna definitivament a Catalunya. També a l'any 1967 Coromines publica la seva magnífica edició crítica del *Libro de Buen Amor* de l'Arxiprest d'Hita, una aportació decisiva a l'estudi d'aquesta obra fonamental de la literatura castellana medieval. I és també dins l'any 1967, concretament el 3 de març, que Coromines participa en un acte d'homenatge al doctor Jordi Rubió i Balaguer, amb motiu del seu 80è aniversari. L'acte, que es duu a terme a la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona,

acaba amb la detenció de diversos participants, entre els quals figuren Joan Coromines, Joan Triadú, Joan Oliver, Miquel Coll i Alentorn, Carles Barral, Manuel Sacristán... La seva condició de ciutadà nord-americà, adquirida durant la seva etapa universitària a Chicago, fa que sigui traslladat a la frontera.

En aquest període Coromines presta el seu suport decidit a Koldo Mitxelena i Antonio Tovar, amb extenses i rigoroses anotacions, per a l'elaboració conjunta d'un diccionari etimològic basc que, lamentablement, mai no va arribar a acabar-se ni publicar-se.

El 20 de febrer de 1968 participa a l'acte commemoratiu del centenari del naixement de Pompeu Fabra. El 11 i el 12 de maig Joan Coromines intervé en l'homenatge a Pompeu Fabra que es fa dins la Festa del Llibre Català a París.

A l'any 1970 Joan Coromines publica la versió catalana, traduïda directament del sànscrit i el pràcrit, de *Vikramórvaçi* de Kalidassa, iniciada per Pere Coromines. A l'any 1971 Joan Coromines publica el llibre *Lleures i converses d'un filòleg*. I a l'any 1972 publica en dos volums *Tópica Hespèrica*. També a l'any 1972 es publiquen les *Obres completes* de Pere Coromines, preparades acuradament pel seu fill Joan i acompanyades per unes «Notes biogràfiques i bibliogràfiques» que aquest va elaborar per a aquesta ocasió. Joan Coromines ha sentit sempre una gran devoció pel seu pare. N'és fruit una part fonamental del treball de Joan Coromines durant la primera meitat dels anys setanta: l'esmentada edició de les *Obres completes* i l'edició posterior de l'*Obra completa en castellano* (1975) i, en col·laboració amb Max Cahner, de tres volums de *Diaris i records* de Pere Coromines (1974-1975).

L'any 1973 rebutja la proposta d'integrar-se a la *Real Academia de la Lengua Española* adduint que, mentre Catalunya sigui un país ocupat, ell no pot acceptar ser membre d'una institució espanyola.

La col·laboració iniciada amb Max Cahner es concretarà en la publicació a partir d'aleshores d'un seguit d'obres de Joan Coromines a Curial Edicions Catalanes. Així, entre 1976 i 1977 s'editen els tres volums del llibre *Entre dos llenguatges*, recopilació d'estudis publicats prèviament de forma separada. En aquesta època Joan Coromines es trasllada amb la seva esposa Bàrbara a Pineda de Mar, on s'aïlla per poder dedicar-se plenament a enllestir la redacció dels seus projectes pendents.

Coromines assisteix a la gran manifestació reivindicativa del 11 de Setembre de 1977 a Barcelona. A l'any 1977 apareix l'edició de les *Vides de Sants Rosselloneses*, a cura de Kniazzeh i Neugaard, en què Coromines va tenir una intervenció decisiva. Joan Coromines, que va impulsar Kniazzeh

i Neugaard a emprendre l'edició, havia començat l'estudi d'aquest text durant l'estiu de 1939 a París, per mitjà del manuscrit que n'hi ha a la Biblioteca Nacional.

Durant les breus vacances d'estiu que s'ofereix, Coromines, dedicat de ple al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, treballa en la preparació de l'*Onomasticon Cataloniae*.

A l'any 1980 s'inicia la publicació del *Diccionari crítico etimológico castellano e hispánico*, fruit de la col·laboració amb Joan Coromines de José A. Pascual.

També a l'any 1980 es comença a publicar el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, amb la col·laboració de Joseph Gulsóy i Max Cahner i l'auxili tècnic de Carles Duarte i Àngel Satué. El dia 2 de febrer de 1980 Joan Coromines porta a Josep Pla el primer volum del seu *Diccionari*. Coromines reivindicarà la figura de Josep Pla en l'acte de lliurament que el president Josep Tarradellas fa a Joan Coromines de la Medalla d'Or de la Generalitat.

El dia 26 de març de l'any 1981, després d'una llarga malaltia, mor la seva esposa, Bárbara, a la qual dedica un poema que vaig trobar al costat de la seva fotografia al despatx de Joan Coromines i que, com si es tractés d'un text anònim, Coromines reproduceix a l'article «Marcir» del seu *Diccionari*:

«Oh dona de record immarcescible:
abella, arrop! Que puny més quan no fibla;
encara hi tornarem per aquelles riberes?
respirarem la flaire d'eternes primaveres?
Oh somni! si ets tan bell, no pots esser impossible»

Per primer cop, a l'any 1981, es posa el nom de Joan Coromines a un institut d'ensenyament secundari.

A l'any 1983 publica al *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* un important estudi sobre la toponímia de la Vall de Boí i s'incorpora des del primer número al Consell de Redacció de la *Revista de Llengua i Dret*.

A l'any 1985 Joan Coromines publica el primer volum, de *Narrativa*, de la seva edició de Cerverí de Girona. A l'any 1988 s'editen els dos volums de la seva edició de la *Lírica* de Cerverí de Girona.

Al mes de setembre de 1989 signa, amb altres personalitats que han obtingut el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, una carta de protesta adreçada al president del govern espanyol pels reiterats impediments a la lliure recepció de TV3 al País Valencià.

També a l'any 1989 s'inicia la publicació de l'*Onomasticon Cataloniae*,

amb un primer volum en col·laboració amb Josep Mascaró, dedicat a la toponímia antiga de les Illes Balears.

El dia 7 de febrer de 1990 Joan Coromines participa a l'homenatge al seu pare Pere Coromines que, amb motiu del 50è aniversari de la seva mort, es fa a l'Ateneu Barcelonès.

Reprement el tema que havia estat objecte a l'any 1932 de la seva tesi doctoral, Joan Coromines publica a l'any 1990 l'obra *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*.

A l'any 1991 Joan Coromines publica la seva edició dels *Versos proverbials* de Guillem de Cervera.

El 25 de gener de 1992 participa en l'homenatge que l'Ajuntament i els Amics de les Arts de Sant Pol de Mar van retre al seu pare, Pere Coromines.

El 25 de novembre de 1993 es fa un homenatge a Joan Coromines amb motiu de la 25ª i última edició de les Festes Populars de Cultura Pompeu Fabra.

A l'any 1994 apareix el segon volum de l'*Onomasticon Cataloniae*, que inicia el tractament sistemàtic dels articles per ordre alfabètic i en què figuren com a col·laboradors Max Cahner, Joan Ferrer, Josep Giner, Joseph Gulsoy, Josep Mascaró, Philp D. Rasico i Xavier Terrado.

A l'any 1995 Joan Coromines rep un gran homenatge universitari i cívic amb motiu del seu 90è aniversari. El dia 27 d'abril assisteix a la inauguració de la plaça que l'Ajuntament de Barcelona dedica a Pere Coromines. El 30 de juny del mateix any és investit membre d'honor de l'Acadèmia Basca.

A l'acabament de 1996, es publica el cinquè volum de l'*Onomasticon Cataloniae* i deixa enllestida la revisió de la resta de l'obra que havia emprès feia més de seixanta anys. Es planteja aleshores el projecte de fer una edició de la *Crònica* de Ramon Muntaner, però la seva salut es deteriora ràpidament i mor el segon dia de l'any 1997.

Permeteu-me que, a l'hora de tancar aquesta evocació de qui ha estat un mestre i un amic admirat, i un membre rellevant del Consell de Redacció d'aquesta revista, em remeti a uns mots de Josep Pla, un dels seus autors predilectes. Pla va escriure: «pensant en l'ahir i l'avui i el que aquest home ha fet, estic segur que Joan Coromines és l'intel·lectual més considerable de la llengua catalana».